

ANNA BARSZCZ, LUDEK ŠIŠÁK

Udostępnienie lasów do zbioru produktów runa leśnego w świetle przepisów i zwyczajów niektórych krajów Europy

Forest availability for the harvesting of forest by-products in the light of regulations and traditions of the selected European countries

ABSTRACT

The paper is a review of regulations and principles concerning forests availability for the harvesting of non-wood forest products. The approach to this issue in the European countries is not uniform; account is taken of nature conservation, an interest of forest owners or local communities and sanctioned tradition. The need for the studies on the resources and control of harvesting volume are underlined.

KEY WORDS

forest accessibility, non-wood forest products, harvesting

Zgodnie z obowiązującą w Polsce Ustawą o Lasach, według brzmienia ujednoliconego na dzień 1 stycznia 1999 roku – lasy stanowiące własność Skarbu Państwa są, z wyjątkiem terenów objętych stałym lub okresowym zakazem wstępu, udostępnione dla ludności. Zakaz okresowy, wprowadzany przez nadleśniczego, może wynikać m.in. z konieczności ochrony zagrożonego degradacją runa leśnego (art. 26 Ustawy). W lasach zabronione jest „niszczenie grzybów oraz grzybni”, „uszkadzanie lub niszczenie drzew, krzewów lub innych roślin” oraz „zbieranie produktów runa leśnego w oznakowanych miejscach zabronionych” (art. 30). Przy uwzględnieniu wymienionych ograniczeń w lasach państwowych można pozyskiwać plody runa leśnego na potrzeby własne. Przy pozyskaniu na większą skalę, tj. do celów przemysłowych – wymagane jest podpisanie umowy z nadleśnictwem (art. 27). Właściciele lasów nie stanowiących własności Skarbu Państwa mogą zakazać wstępu do lasu, ustawiając tablice ostrzegawcze (art. 28); w rzeczywistości najczęściej nie korzystają oni z tych uprawnień, udostępniając swoje lasy społeczeństwu [Ustawa o lasach 1999].

W praktyce, mimo 10 lat obowiązywania Ustawy, bardzo rzadko ma miejsce podpisywanie umów uprawniających do przemysłowego zbioru produktów runa przez firmy zajmujące się ich przetwórstwem i sprzedażą w kraju lub za granicą. Skutkiem tego jest m.in. brak ewidencji rozmiaru pozyskania i rozeznania co do ekonomicznej wartości surowców oraz straty, jakie z tytułu zaniechania działalności w tej niegdyś dochodowej sferze użytkowania ubocznego ponosi leśnictwo. Szacuje się, że w Polsce można rocznie pozyskiwać około 15 tys. ton owoców i 4 do 5 tys. ton grzybów [Głowacki 2001]. Problematyka ta jest ostatnio coraz częściej tematem dyskusji i badań naukowych, nie tylko w naszym kraju.

ANNA BARSZCZ

Zakład Użytkowania Lasu i Drewna
Akademia Rolnicza im. H. Kołłątaja w Krakowie
ul. 29 Listopada 46
31-425 Kraków
e-mail: rlbarszc@cyf-kr.edu.pl

LUDEK ŠIŠÁK

Katedra Ekonomiki i Gospodarki Leśnej
Uniwersytet Rolniczy w Pradze
e-mail: sisak@lf.czu.cz

W dalszej części artykułu zostaną przedstawione, na przykładzie niektórych krajów europejskich, uregulowania prawne oraz do dziś respektowane tradycje i zwyczaje związane z pozyskiwaniem owoców i grzybów na terenach leśnych.

W Austrii od 1993 roku wprowadzono nowe przepisy, w myśl których obowiązuje zakaz zorganizowanego zbioru płodów runa, przeznaczonego do celów komercyjnych. Właściciel lasu wydaje zezwolenia na zbiór osobom prywatnym, może również ograniczać wielkość pozyskania. Zasady bezpiecznego dla środowiska pozyskiwania płodów runa precyzują lokalne przepisy ochrony przyrody (Naturschutzgesetz). Podkreśla się trudności z kontrolą przestrzegania przepisów.

Na podstawie dekretu z 1995 roku w Belgii, w lasach prywatnych wszystkie surowce leśne należą do właściciela terenu – można je zbierać tylko za jego zgodą. W lasach państwowych zezwala się na wolny zbiór owoców i grzybów, ale jedynie na własne potrzeby. Przepisy te są często naruszane, a kontrola utrudniona [Šišák 1996].

Wszystkie lasy Białorusi stanowią własność państwa. Obywatele mają tam wolny wstęp i możliwość zbioru leśnych surowców niedrzewnych. Obecnie planuje się wyznaczenie i dzierżawienie terenów do przemysłowego pozyskania płodów runa, w którym dominuje borówka czernica, a ponadto ważne gospodarczo są: żurawina, borówka bagienna, brusznica, jarząb pospolity i leszczyna a także liczne gatunki grzybów [Ollikainen 1998].

Według czeskiej Ustawy o Lasach z 1995 roku (art. 19) każdy obywatel ma prawo wstępu do lasu i nieodpłatnego zbioru, na własne potrzeby, dziko rosnących owoców – nie uszkadzając jednak przy tym środowiska leśnego i przestrzegając zaleceń i instrukcji właścicieli lub dzierżawców lasu oraz służby leśnej. Niestety przepisy te nie dotyczą pozyskiwania grzybów i ziół leczniczych, co w opinii tamtejszych leśników uważane jest za poważne uchybienie. Kontrolowana jest jedynie sprzedaż grzybów przez wydawanie licencji uprawniających do handlu nimi. Ustawa nie mówi ponadto o zbiorze przemysłowym i opłatach z tego tytułu. Mimo, że wstęp do lasu jest wolny, właściciel może okresowo zawiesić ten przepis, gdy wymagają tego względy ochrony przyrody lub bezpieczeństwo ludzi. Wstęp na tereny, gdzie obowiązują szczególne przepisy dotyczące ochrony przyrody jest w celu pozyskania owoców możliwy, jednak wyłącznie za imiennym zezwoleniem [Šišák 1998]. Zgodnie z Ustawą zebrane owoce nie powinny być sprzedawane, jednak nie ma możliwości kontroli w tym zakresie. W praktyce część z nich trafia na targowiska, skala tego zjawiska jest jednak niewielka. W strukturze gatunkowej zbieranych owoców przeważają: borówka czernica, malina, jeżyna, żurawina i owoce bzu czarnego. Wartość zbieranych w Czechach owoców i grzybów może stanowić 20% wartości pozyskiwanego surowca drzewnego [Šišák 2000].

W Danii wstęp do lasów prywatnych jest ograniczony, można się w nich poruszać wyłącznie po wytyczonych trasach – drogach i ścieżkach, stąd też zbiór owoców i grzybów jest w praktyce zjawiskiem marginalnym. Właściciel może zakazać wstępu do lasu. W lasach państwowych zbiór płodów runa jest dopuszczalny wyłącznie na własne potrzeby [Šišák 1996].

We Francji zbiór owoców leśnych, głównie borówki czernicy odbywa się na terenach górskich. Jest on dozwolony tylko tam, gdzie wcześniej potwierdzono dostatecznie zasobną bazę. Wyznaczeni pracownicy leśnictwa prowadzą co roku systematyczne lokalne badania prognozując urodzaj. W myśl przepisów owoce zbiera się wyłącznie na podstawie licencji. Pozyskujący owoce powinni zapłacić podatek w wysokości połowy dochodu uzyskanego z ich sprzedaży [Šišák 1996 za Huttonem i współaut.].

Przepisy Islandii cechują się dużą oryginalnością. Zbiór owoców runa jest tu dozwolony bez ograniczeń, ale tylko w takiej ilości, w jakiej mogą one zostać skonsumowane na miejscu.

Zabranie owoców do domu wymaga zgody właściciela lub dzierżawcy lasu.

Na Litwie według oficjalnych danych wartość pozyskiwanych grzybów i owoców stanowi około 10% wartości sprzedawanego drewna. Należy podkreślić, że same tylko grzyby (głównie borowiki i kurki) 10-krotnie przewyższają wartością dochody z owoców (borówki czernicy, brusznic, maliny i orzecha laskowego). Podstawą udostępniania terenów do zbioru płodów runa są wyniki regularnie wykonywanych od 1978 roku inwentaryzacji. Rejestrowane jest pokrycie powierzchni drzewostanów gatunkami owocodajnymi i ziołami leczniczymi oraz lokalna zasobność. Daje to podstawy do wydzielania terenów chronionych i produkcyjnych – gdzie możliwości pozyskania są obliczane na podstawie norm uwzględniających siedliska, okresowość występowania i części rośliny stanowiące surowiec [Budriuniene 1990].

W lasach Łotwy pozyskuje się przede wszystkim owoce borówki czernicy i żurawiny oraz sporo owoców jarzębu pospolitego a ponadto kurki, mleczaże, gołąbki i borowiki. Przepisy zezwalają na zbiór płodów runa pod warunkiem nie powodowania w lesie zniszczeń. Brak możliwości kontrolowania prawidłowości pozyskania sprawia, że są one jednak często przekraczane. Podkreśla się tendencję do spadku zasobności bazy runa na skutek nieprawidłowego, bądź nadmiernego zbioru i licznych szkód [Vilkriste 1998].

W Niemczech wstęp do lasów oraz zbiór owoców i grzybów na własne potrzeby jest w zasadzie wolny. Ograniczenia w tym zakresie podyktowane są względami ochrony lasu lub przyrody. Wobec braku silnych tradycji zbiorów owoców i grzybów nie jest zjawiskiem nasilonym. Na terenach po byłej NRD obserwuje się większe zainteresowanie zbiorami [Ripken 1991].

W krajach skandynawskich do najważniejszych gospodarczo owoców leśnych zalicza się borówkę czernicę i brusznice, przy czym pierwszy z wymienionych gatunków dominuje w strukturze pozyskania Norwegii i Szwecji, drugi natomiast w Finlandii. Pozyskuje się ponadto duże ilości malin, żurawiny i bazyli, a w niektórych regionach (głównie na północy) – malinę moroszkę. W tej części Europy zbiór i konsumpcja grzybów nie mają dużego znaczenia ani tradycji.

W Finlandii ocenia się, że w latach urodzaju wartość dziko rosnących owoców jest równoważna lub przekracza dochody z pozyskanego drewna [Salo 1995]. Wzrasta zainteresowanie zbiorem leśnych ziół leczniczych. W tym zakresie przepisy fińskie podają listę dopuszczonych do komercyjnego pozyskania 24 gatunków, z których największe znaczenie mają m.in. pędy i szyszkojagody jałowca, kwiat wrzосу oraz porost płucnica islandzka [Saastamoinen i in. 1998].

W krajach nordyckich dostęp do lasu, niezależnie od formy własności (również dla obywateli innych krajów) jest wolny, choć miejscowe przepisy mogą wprowadzać pewne ograniczenia dotyczące zbioru niektórych specyficznych gatunków runa. Niekiedy ograniczenia wstępu na tereny leśne są podyktowane względami ochrony przyrody. W przyszłości, w związku ze znacznym napływem cudzoziemców (głównie z Polski i Republik Nadbałtyckich) przewiduje się wprowadzenie licencji na zbiory [Salo 1995].

W Skandynawii dopuszcza się możliwości nieodpłatnego zbioru płodów runa leśnego – owoców, grzybów i ziół, jednak w Szwecji dochód z ich sprzedaży, jeśli przekracza wartość 5 tys. koron, jest opodatkowany. W niektórych północnych regionach Norwegii i Finlandii, gdzie pozyskanie maliny moroszki przynosi znaczne dochody rdzennym mieszkańcom – ogranicza się lub zakazuje jej pozyskiwania cudzoziemcom, lub osobom przyjezdnym z regionów południowych tych krajów [Rekola 1998]. Specyficzne przepisy dotyczą tradycyjnego zbioru dekoracyjnych porostów (cenny produkt eksportowy); w tym przypadku prawo pozyskania mają wyłącznie właściciele lub dzierżawcy lasu [Saastamoinen i in. 1998].

W Wielkiej Brytanii pozyskiwanie owoców, a zwłaszcza grzybów (często uważanych za

trujące) nie ma większych tradycji. Przepisy (The Forestry and Woodland Code) nie precyzują zasad wstępu oraz zbioru owoców, grzybów i roślin leczniczych, zawierają jednak postanowienia, że wstęp do lasów i poruszanie się po nich jest dozwolone tylko drogami i przejściami do tego przeznaczonymi. Amatorski zbiór owoców, głównie jeżyn odbywa się zatem wzdłuż tych szlaków bądź na obrzeżach lasów. W przypadku przekroczenia przepisów nie ma przewidzianych kar lub restrykcji. Lasy prywatne są rzadko odwiedzane tym bardziej, że niekiedy właściciele ustawiają tablice zakazujące wstępu.

Przepisy włoskie dają prawo własności wszystkiego, co produkuje las jego właścicielowi, uznaje się jednak równocześnie zwyczajowe prawo do zbiorów dziko rosnących płodów runa osobom nie posiadającym lasu. Zbiór owoców nie jest ograniczany, wiele ustaleń odnosi się jednak do zasad pozyskania różnych gatunków grzybów jadalnych, przede wszystkim trufli.

Ustawodawstwo włoskie związane z zasadami ochrony, pozyskania i przerobu grzybów należy do najlepiej opracowanych na świecie. Ograniczenia zbioru grzybów rodzą konflikty oraz lokalnie odbijają się negatywnie na turystyce i rekreacji. Na przykład, na terenach, gdzie właściciel lasu wprowadził trufle lub wykonał zabiegi w drzewostanach, dzięki którym wzrosła ich produkcja – ma on wyłączne prawo do zbioru owocników. W innych lasach – tam gdzie trufle występują w ilościach naturalnych i nikt nie wykonuje zabiegów pielęgnacyjnych mających na celu intensyfikację owocowania – pozyskiwanie trufli i innych gatunków grzybów jest również regulowane. Miejscowe władze wydają zezwolenia, w których jest określona dopuszczalna wielkość zbioru. Może to dotyczyć zarówno lasów prywatnych jak i państwowych.

Merlo [1994] rozpatruje możliwość wprowadzenia we Włoszech licencji na zbiory grzybów, głównie tam, gdzie występują lasy prywatne lub wspólnoty. Już obecnie jedna z takich wspólnot w północnych Włoszech, na terenach gdzie zbiór grzybów był zawsze znaczącym źródłem dochodów, obawiając się konkurencji zbieraczy z miast – wyznacza dla nich miejsca do zbioru i sprzedaje jednodniowe zezwolenia. Pozyskiwanie grzybów jest tu poddawane kontroli zarówno przez miejscowych zbieraczy, jak i przez straż leśną. Roczny dochód za sprzedaż licencji jest na tym terenie zbliżony do wartości sprzedawanego drewna i roślin leczniczych.

Z przedstawionych przykładów wynika, że generalnie nie tylko w Polsce, ale również w wielu innych krajach Europy nie przywiązuje się dużej uwagi do racjonalnego zarządzania zasobami dolnych warstw lasu, nawet jeśli regulują to przepisy. W wielu krajach przepisy te sformułowane są bardzo ogólnie, stąd też trudno je egzekwować, a tym bardziej stosować kary za ich nieprzestrzeganie. W niektórych rejonach Europy istnieją prawa lokalne, podyktowane koniecznością ochrony zagrożonych eksploatacją elementów runa leśnego, bądź też zapewniające wyłączne prawo użytkowania rdzennym mieszkańcom. Wiąże się to z miejscowymi tradycjami lub dążnością do zapewnienia źródeł dochodu.

Takie podejście do problematyki użytkowania płodów runa leśnego wynika z prawa do wolnego dostępu do lasów, usankcjonowanego wielowiekową tradycją odnoszącą się zarówno do lasów państwowych, jak też do zdecydowanej większości lasów innych form własności. Równocześnie panuje zwyczaj traktowania dziko rosnących owoców i grzybów jako *res nullius* – rzecz niczyja, dostępną zatem każdemu. Innym jeszcze powodem jest świadomość znacznych trudności związanych z kontrolą procesu pozyskania na rozległych, często trudno dostępnych terenach leśnych, gdzie sezonowo pojawiają się niekiedy setki zbieraczy.

Naukowcy z wielu krajów podkreślają konieczność planowania i zarządzania w sferze leśnej produkcji nieдрzewnej oraz kontroli pozyskania płodów runa, szczególnie, gdy osiąga ono duże rozmiary (eksploatacja) i dostarcza surowców do przerobu przemysłowego lub na eksport. Te działania powinny być w każdym kraju poprzedzone badaniami wielkości i zasobności baz

surowcowych oraz określeniem bezpiecznego dla ekosystemów leśnych poziomu pozyskania. Pozwoli to również na uświadomienie, jak znaczną część dochodów leśnictwa może stanowić zaniedbana obecnie dziedzina ubocznego użytkowania lasu.

Literatura

- Budriuniene D.** 1990. The evaluation of forest food species and medical herbs. Lithuanian Forest Cadastre, Vilnius.
- Głowacki S.** 2001. Ocena krajowego rynku przetwórczego oraz możliwości zagospodarowania ubocznych surowców leśnych. Post. Tech. Leś. 77.
- Merlo M.** 1994. Commodization of countryside amenities. An illustrative case study for Italy. OECD Rural amenity project, Paris.
- Ollikainen T.** 1998. Belarus forestry strategic plan and the non-wood forest products. International Workshop on the Sustainable Development of Non-Wood Goods and Benefits from Boreal and Cold Temperate Zones. EFI Proceedings 23.
- Rekola M.** 1998. The problem of NWFP ownership: property right analysis. International Workshop on the Sustainable Development of Non-Wood Goods and Benefits from Boreal and Cold Temperate Zones. EFI Proceedings 23.
- Ripken H.** 1991. Leistungsbericht der Forstwirtschaft als Beitrag zur rationalen Forstpolitik dargestellt am Beispiel Niedersachsens. W: Bergen V., Brabänder H.D. (red) Monetäre Bewertung landeskultureller Leistungen der der Forstwirtschaft. Sauerländers Verlag.
- Saastamoinen O., Kangas J., Naskali A., Salo K.** 1998. Non-wood forest products in Finland: Statistics, expert estimates and recent development. International Workshop on the Sustainable Development of Non-Wood Goods and Benefits from Boreal and Cold Temperate Zones. EFI Proceedings 23.
- Salo K.** 1995. Non-timber forest products and their utilization. W: Hytönen M. (red.). Multiple-use Forestry in the Nordic Countries. The Finnish Forest Research Institute.
- Šišák L.** 1996. Sociálně-ekonomický význam produkce lesa mimo dřevu v České republice. Vyz. Zpr. Maszynopis, LF, Czu, Praha.
- Šišák L.** 1998. Socio-economic importance of main non-wood forest products in the Czech Republic. Lesnictvi-Forestry 44.
- Šišák L.** 2000. Importance of main non-timber forest products in the Czech Republic in 1998. J. For. Sc. 46.
- Ustawa o Lasach z dn. 28 września 1991 r., tekst ujednolicony wg stanu na dzień 1.01.1999.
- Vilkriste L.** 1998. NWFP Resources and their Future Utilisation in Latvia. International Workshop on the Sustainable Development of Non-Wood Goods and Benefits from Boreal and Cold Temperate Zones. EFI Proceedings 23.

SUMMARY

Forest availability for the harvesting of forest by-products in the light of regulations and traditions of the selected European countries

The objective of the study was to review legal regulations, customs and traditions concerning the harvesting of non-wood forest products, especially berries and mushrooms. The non-wood forest products are generally treated as „ownerless”, that is – accessible to anyone. This yields the controversy particularly when harvesting is on a large-scale and can be qualified as the exploitation of forest.

Taking account of the situation in Poland and other European countries it has been pointed out to different approaches to the issue of making forest accessible for society. In the countries where regulations are formulated in a very general way, the resources of the forest floor are difficult to efficiently protect them and impose fines for not observing the rules. In the regions where the harvest of berries and mushrooms is customarily high and is the main source of income the interests of the local communities are secured with special regulations and executed.

Recently, the need of the planned management of non-wood forest products has been frequently emphasised. It would be necessary, however, to establish the volume of the resource bases, as well as the harvesting level sound for forest ecosystems.